

Zróźnicowanie wyznaniowe stylu religijnego. Analiza na podstawie polskich modlitw ewangelickich, katolickich i prawosławnych

ALEKSANDRA PAWLIKOWSKA
(Wrocław)

1. Cele i założenia

Celem artykułu jest przedstawienie wyznaniowego zróźnicowania stylu religijnego. Dotychczas badania nad językiem komunikacji religijnej skupiały się głównie na tekstach katolickich¹. Tymczasem warte analizy wydają się także teksty innych działających w Polsce wyznań, zwłaszcza największych po katolickiej wspólnot – ewangelicyzmu i prawosławia².

Postawione zadanie wymaga przyjęcia dwóch założeń. Pierwsze z nich dotyczy statusu ontologicznego *lingua sacra* i opowiedzenia się za jego istnieniem jako odmianą funkcjonalną współczesnej polszczyzny. Drugie założenie wiąże się z tezą, iż językiem religijnym posługują się różne wspólnoty wyznaniowe. Obie kwestie mogą wydawać się sporne, o czym świadczą bogata literatura przedmiotu i różne ujęcia omawianego zjawiska przez badaczy (por. np. Makuchońska 1998, Grzelak 2005, Wojtak 1992, 2010, Zdunkiewicz-Jedynak 2006).

¹ Świadczą o tym choćby pozycje zawarte w *Bibliografii języka religijnego 1945–2005* (Makuchońska 2008).

² Pełne i oficjalne nazwy Kościołów to: Kościół rzymskokatolicki, Kościół Ewangelicko-Augsburski, Polski Autokefaliczny Kościół prawosławny. Choć katolicy oficjalnie stanowią 95% społeczeństwa polskiego, prawosławni i ewangelicy są określanii jako „największe mniejszości” (Borowik 2009).

Prócz mnogości terminów określających język komunikacji religijnej istnieją również rozmaite koncepcje dotyczące zakresu użycia tegoż języka. Muszę zatem zaznaczyć, iż rozumiem język religijny wąsko, zgodnie z pierwszą teorią M. Wojtak, która zdefiniowała go w następujący sposób: „Proponuję użycie terminu *styl religijny* na określenie stylu tekstów kultowych. Byłyby to modlitwy i inne teksty funkcjonujące w ramach obrzędu, związane z działaniami religijnymi” (Wojtak 1992: 90–91). Istnienia tak pojętego stylu religijnego jako odmiany funkcjonalnej polszczyzny dowodzę w jednej z publikacji (Pawlikowska, w druku a), porównując statystycznie cechy językowe katolickich tekstów kultowych z korpusem referencyjnym reprezentującym pięć stylów polszczyzny pisanej³. Funkcjonowaniem stylu religijnego w innych grupach wyznaniowych zajmuję się natomiast w artykule poświęconym analizie wspólnych cech liturgii i modlitw katolickich, ewangelickich (lutrańskich) i prawosławnych (Pawlikowska 2012b). Na podstawie przeprowadzonych badań korpusowych i kwantytatywnych można stwierdzić, że do dyferencjalnych cech stylu religijnego w obrębie wszystkich trzech grup należą:

- niska entropia,
- wysoki stopień redundancji,
- duża stereotypowość słownictwa,
- swoista dialogowość,
- archaiczność, hieratyczność,
- teocentryczny obraz świata⁴.

³ Rozumienie stylu funkcjonalnego przejmuję za J. Bartmińskim (Bartmiński 1995), natomiast styl religijny definiuję jak M. Wojtak (1992). Styl to zatem „pewien rozpoznawalny i uporządkowany inwentarz środków, zintegrowany przez zespół określonych zasad i wyposażony w pewne wartości (do których należy wiedza o świecie, określona racjonalność, swoisty obraz świata, intencje komunikatywne” (Bartmiński 1995: 38). Istotą tej definicji jest przyjęcie założenia o dwupoziomowości stylu, wynikającego z bilateralności znaku językowego – musi on odznaczać się zarówno specyficznymi właściwościami semantyczno-pragmatycznymi (należącymi do obszaru *signifié*), jak i strukturalnymi (z płaszczyzny *signifiant*). Za prymarne cechy języka religijnego w tym rozumieniu uznaję natomiast (prócz cech wyodrębnionych na podstawie własnej analizy):

- teocentryzm w opozycji do antropocentryzmu;
- psychologizm i idealizm w widzeniu człowieka wobec fizykalizmu;
- symboliczne widzenie świata;
- wspólnotowe widzenie człowieka;
- operowanie różnymi kodami (obecność znaków werbalnych obok niewerbalnych);
- postawę kontemplacyjną wobec rzeczywistości;
- specyficzną dialogowość.

⁴ Cechy te mają charakter podsumowujący. Wyniki szczegółowych badań nad morfologią i leksyką w artykułach: Pawlikowska, w druku a, b.

Różnice między ewangelickimi, katolickimi i prawosławnymi tekstami religijnymi związane są z wytwarzaniem odmiennych obrazów świata w poszczególnych grupach wyznaniowych mimo ich wspólnych korzeni. Różnice te należy zatem zanalizować.

2. Metoda i metodologia

Analizy stylu religijnego dokonuję z perspektywy statystycznej. Korpus badawczy (w formie elektronicznej) stanowią modlitwy i teksty liturgiczne należące do trzech wymienionych tu już wspólnot. Zostały one dobrane według zasady reprezentatywności (zob. Sambor 1972) – są zróżnicowane pod względem autorstwa i tematyki oraz zrównoważone pod względem długości⁵, a pochodzą z portali wyznaniowych i modlitewników z lat 2002–2010⁶.

Punktem wyjścia do badań jest propozycja genologicznej analizy stylu autorstwa M. Wojtak (2004), przy czym, z uwagi na ograniczone ramy artykułu, skupiam się na modlitwie jako prototypowym gatunku związanym z kultem (zob. Makuchowska 1998). Przyjmuję zatem, że wzorzec gatunkowy obejmuje cztery zasadnicze aspekty będące zarazem płaszczyzną analizy:

- strukturalny, a więc określony kształt ramy tekstowej, podział na segmenty i relacje między segmentami [...];
- pragmatyczny, czyli obraz nadawcy i odbiorcy, relacje nadawczo-odbiorcze, role illokucyjne [...], zbiór i układ intencji, zaprogramowany w wypowiedzi aspekt perlokucyjny;
- kognitywny, na który składa się tematyka wypowiedzi i sposoby jej ujęcia, a więc obraz świata,
- stylistyczny, czyli zbiór ekstralingwistycznych wyróżników związanych ze strukturą, determinowanych pragmatycznie [...]. Wspomnianym cechom da się przyporządkować zespół wykładników językowych [...]. (Wojtak 2004: 105)

We wszystkich wymienionych tu płaszczyznach widoczne są różnice w stylu religijnym między poszczególnymi wyznaniem.

⁵ Z różnych miejsc tekstów losowano 100-wyrazowe fragmenty. Czasami taka ilość słowoform wyczerpywała cały tekst. Łącznie korpus liczy 60 tys. tokenów.

⁶ Szczegółowo na temat źródeł zob. Pawlikowska 2012b. Uwzględnione w kwerendzie ramy czasowe są uzasadnione ze względu na zamiar zbadania współczesnego stylu religijnego. Ponadto wybór dyktowany był dostępnością tekstów ewangelickich i prawosławnych. Należy również zaznaczyć, iż Polski Autokefaliczny Kościół prawosławny oficjalnie posługuje się językiem staro-cerkiewno-słowiańskim jako językiem liturgicznym. W obrębie całej ortodoksji pojawiają się jednak dążenia do wprowadzenia do cerkwi języków narodowych. W związku z tym teksty liturgiczne, choć podczas trwania obrzędu nadal wygłaszane w języku obcym, dostępne są dla wiernych w tłumaczeniach na język polski. To właśnie tłumaczenia są obiektem badań.

3. Różnice w aspekcie strukturalnym

3.1. Szablonowość

Jak już wspomniałam, wspólną cechą modlitw i liturgii poszczególnych wyznań – katolicyzmu, ewangelicyzmu i prawosławia – jest duża szablonowość na płaszczyźnie leksyki i składni. Znacznik ten wyróżnia styl religijny spośród innych odmian języka polskiego. Szczegółowe wskaźniki bogactwa leksykalnego (zob. Sambor 1972, Kamińska-Szmaj 1992) świadczą jednak o pewnym zróżnicowaniu analizowanych tekstów, co przedstawia poniższe zestawienie:

Wyznanie	Długość słownika i tekstu	Średnia częstość wyrazu	Wskaźnik bogactwa leksykalnego wg Mistrika	Wskaźnik stereotypowości słownictwa
Ewangelicyzm	1568/9797	6,25	3,20	12,12
Katolicyzm	2140/10692	4,99	4,00	10,55
Prawosławie	1446/8763	6,06	3,30	11,29

Źródło: oprac. własne.

Z danych w powyższym zestawieniu wynika, iż największą szablonowością charakteryzują się modlitwy luterskie. Prawosławie mieści się pośrodku, natomiast największym bogactwem leksykalnym i zarazem najmniejszą szablonowością cechują się teksty katolickie. Potwierdzają to również wskaźniki entropii i redundancji przedstawione w poniższym zestawieniu:

Wyznanie	Entropia	Redundancja
Ewangelicyzm	4,91	0,8185
Katolicyzm	5,03	0,7932
Prawosławie	4,98	0,8042

Źródło: oprac. własne.

Najwyższym stopniem informacyjności odznaczają się modlitwy katolickie. Wysoka redundancja modlitw ewangelickich i prawosławnych świadczy z kolei o występowaniu w nich wielu utartych, kliszowanych zwrotów i o przewidywalności połączeń wyrazowych (Kamińska-Szmaj 1992: 18). Fakty te sprawiają, że można mówić o znacznie większej formułczości tekstów protestanckich i cerkiewnych aniżeli katolickich. W tych ostatnich za formułczne można uznać na przykład schematy będące zwrotami adresatywnymi do świętych:

Święty Andrzeju, który..., *Święty Stanisławie, który...* Po formułach następuje inwokacja zawierająca opis działań i przymiotów świętego, zmieniająca się, co istotne, w zależności od adresata i powodująca zróżnicowanie leksykalne. W prawosławiu apostrofy do istot nadprzyrodzonych i wywyższonych są mniej rozbudowane (np. *O Dobra Matko Dobrego Króla, Najczystsza i Błogosławiona Bogarodzico Maryjo!*). W ewangelicyzmie natomiast zwroty adresatywne ograniczone są do minimum, a ich wypełnienie leksykalne jest stosunkowo niezmiennie (np. *Panie Jezu, Zbawicielu świata!*). Sprawia to, że w tekstach wzrasta szablonowość i stereotypowość leksyki.

Wspomniane różnice motywowane są również doktrynalnie. Jedną z przyczyn zróżnicowania bogactwa leksykalnego może być fakt, iż katolicyzm dopuszcza większą liczbę bytów, do których można się odwołać i za których pośrednictwem można się modlić (tu idea wstawiennictwa nieobecna choćby w luteranizmie). Wiąże się z tym większa różnorodność tematyczna modlitw.

3.2. Struktura ramy inicjalnej tekstów

Wspomniane wyżej zjawisko dobrze ilustruje wypełnienie ramy inicjalnej tekstów. Ich tytuły można podzielić na cztery grupy strukturalno-tematyczne: modlitwy *do*, modlitwy *o*, modlitwy sytuacyjne (np. *Modlitwa przed Komunią św.*, *Modlitwa po jedzeniu*, *Modlitwa poranna*), modlitwy codzienne związane z kalendarzem (np. *Modlitwa 5 września*, *Modlitwa 19 kwietnia*). W poszczególnych wyznaniach każda z grup modlitw odznacza się inną frekwencją. Ukazuje ją poniższe zestawienie:

Typ modlitwy	Ewangelicyzm	Katolicyzm	Prawosławie
Modlitwy <i>do</i>	0%	32%	24%
Modlitwy <i>o</i>	4%	43%	27%
Modlitwy związane z kalendarzem	47%	3%	4%
Modlitwy sytuacyjne	49%	22%	45%

Źródło: oprac. własne.

Z frekwencji przedstawionych schematów wynika, iż w tytułach modlitw katolickich i prawosławnych bardzo często pojawia się nazwa istoty nadprzyrodzonej bądź wywyższonej, do której zwraca się nadawca. Należy jednak zaznaczyć, że i tu występują różnice spowodowane odrębnością kultów – w obu wyznaniach wierni zwracają się do innych świętych bądź też inaczej ich

tytułują. W tekstach katolickich można odnaleźć przykładowo wezwania do *św. Peregryna, św. Józefa, Matki kapłanów, Anioła Stróża*. Wyznawca prawosławia modli się natomiast często do *św. Mikołaja, św. Jana Teologa* czy do *Bogarodzicy*. Wyraźną cechą odróżniającą modlitwy ewangelickie od modlitw dwóch wspomnianych grup jest natomiast nieobecność w tytułach schematu *modlitwa do*. Wszystkie teksty kultowe są bowiem skierowane wyłącznie do Chrystusa/Boga. Odpowiada za to jedna z czterech ewangelickich zasad, na których opiera się wiara, *solus Christus* (*Religie świata* 2008). Znamiennej cechą tematyczną modlitw luterzańskich jest również przewaga modlitw codziennych dyktowanych kalendarzem oraz znikoma frekwencja modlitw o określony dar. Te z kolei dominują w katolicyzmie i prawosławiu, np. *Modlitwa o łaskę, Modlitwa o dar czystości, Modlitwa o pokój*.

3.3. Długość tekstów

Inną cechą strukturalną różniącą teksty kultowe analizowanych wyznań jest średnia długość tekstu⁷. Modlitwy ewangelickie składają się standardowo ze 146 słowoform, katolickie – z 61, prawosławne – ze 197. Najkrótsze są zatem modlitwy z drugiej grupy, najdłuższe z trzeciej⁸. Prawidłowość ta uwypukla się zwłaszcza w trakcie porównywania modlitw tożsamych tematycznie. Na przykład *Modlitwa poranna* w wersji katolickiej liczy 52 wyrazy tekstowe, ewangelicka – 160, a prawosławna – 270 wyrazów tekstowych.

4. Różnice w aspekcie pragmatycznym

4.1. Obraz Boga i człowieka

We wszystkich wypowiedziach kultowych, zwłaszcza w modlitwach, relacje pomiędzy nadawcą a odbiorcą mają charakter hierarchiczny. Wiąże się to z faktem, iż nadawca – wierny – jest petentem w stosunku do odbiorcy komunikatu – Boga lub innej istoty ze sfery *sacrum* (Grzegorzczukowa 2005). W przypadku analizowanych tekstów należałoby mówić o wielu odbiorcach oraz ich różni-

⁷ Na potrzeby badania długości tekstów wzięłam pod uwagę pełne modlitwy, a nie ich fragmenty, które tworzą korpus.

⁸ Należy zauważyć, że im krótsze teksty, tym większym bogactwem leksykalnym się odznaczają. Jest to ogólne językowe prawo statystyczne, w myśl którego im tekst dłuższy, tym więcej wyrazów się w nim powtarza (Sambor 1972).

cowanych obrazach. Wspominałam już o fakcie, iż oprócz Boga i Chrystusa odbiorcami modlitw katolickich i prawosławnych mogą być także Maryja, święci, aniołowie itp. W ewangelicyzmie liczba bytów nadprzyrodzonych będących adresatami wypowiedzi jest znacznie ograniczona.

W tym miejscu przedstawię pokrótce obraz Boga i człowieka w poszczególnych grupach modlitw, zwracając szczególną uwagę na nominacje stosowane względem adresata oraz predykaty odnoszące się do działań nadawcy i odbiorcy oraz wskazujące na ich cechy.

Nominacje odnoszące się do Boga w tekstach modlitewnych są bardzo liczne. Przedstawia je poniższe zestawienie:

Nominacja	Ewangelicyzm	Katolicyzm	Prawosławie
<i>Bóg</i>	28%	30%	18%
<i>Chrystus</i>	10%	8%	3%
<i>Jezus</i>	14%	7%	2%
<i>Król</i>	0%	12%	16%
<i>Ojciec</i>	11%	7%	6%
<i>Pan</i>	29%	25%	30%
<i>Sędzia</i>	1%	4%	6%
<i>Stworzyciel</i>	0%	1%	2%
<i>Stwórca</i>	0%	3%	4%
<i>Władca</i>	1%	2%	1%
<i>Władyka</i>	0%	0%	5%
<i>Zbawca</i>	0%	1%	2%
<i>Zbawiciel</i>	6%	5%	2%

Źródło: oprac. własne.

Znamienny jest fakt, iż nominacje są w wielu przypadkach tożsame i istnieje pomiędzy nimi niewiele rozbieżności (dominuje podstawowa i neutralna nazwa *Bóg*), jednak znacząco różnią się ich frekwencje. Najbogatszy zasób nazewnictwa występuje w modlitwach prawosławnych. Bóg jest tu określany z perspektywy Jego działań i relacji z człowiekiem. Relacja ta jest w pełni hierarchiczna, o czym świadczy wysoka liczba nominacji typu *Król*, *Pan*, *Sędzia*, *Władyka*. Warto zauważyć, iż ostatnia z nazw jest cerkiewizmem, który nie pojawia się w tekstach pozostałych grup wyznaniowych. Inną wyrazistą cechą porównywanych tekstów jest występowanie nominacji *Chrystus* i *Jezus* ze szczególnym na-

tężeniem w modlitwach ewangelickich, a zdecydowanie rzadziej w pozostałych. Zjawisko to może być motywowane względami teologicznymi. Ewangelicy przykładają szczególną wagę do Chrystusa zgodnie ze wspomnianą zasadą *solus Christus* i Jego rolą w zbawieniu. Potwierdza to również frekwencja określenia *Zbawiciel* – wyższa aniżeli w modlitwach katolickich i prawosławnych. W tych ostatnich z kolei Bóg i Chrystus są silnie utożsamiani z ideą Trójcy Świętej. Ponadto w obu wyznaniach dominuje obraz Boga jako istoty rządzącej światem, zdystansowanej od człowieka (zob. Makuchowska 1998, Rybka, Sławek 2008)⁹. W ewangelicyzmie relacje pomiędzy Bogiem a człowiekiem, choć również hierarchiczne, są bardziej partnerskie. Bóg jawi się tu raczej jako ojciec i opiekun.

Predykаты określające Boga i człowieka korespondują z obrazem wyłaniającym się z analizy nominacji. Wykaz najczęściej występujących¹⁰ w tekstach czasowników odnoszących się do Boga i człowieka zawiera zestawienie zamieszczone poniżej:

Wyznanie	Predykаты odnoszące się do Boga	Predykаты odnoszące się do człowieka
Ewangelicyzm	<i>obiecować, napełniać (łaską, otuchą, dobrem), przemieniać, wylewać (łaskę), przeobrażać, objawiać, okazywać, chronić, zbawiać, przynikać, dopomagać</i>	<i>prosić, ufać, pokładać nadzieję, chcieć, zrozumieć, wiedzieć, błagać</i>
Katolicyzm	<i>królować, sądzić, rządzić, dawać, zbawiać, stwarzać, napełniać (łaską, miłością itp.), pomagać, karać, zwyciężać, gromić</i>	<i>prosić, grzeszyć, wierzyć, uwielbiać, przebaczać, zwracać się, dziękować</i>
Prawosławie	<i>rządzić, karać, królować, dopomagać, otaczać, chronić, sądzić, władać, wypełniać, rozkazywać, bronić</i>	<i>prosić, grzeszyć, pamiętać, bać się, cieszyć się, dziękować, mieć (wrogów)</i>

Źródło: oprac. własne.

Z tekstów katolickich i prawosławnych wyłania się obraz Boga władcy, który kontroluje świat i człowieka. Sprawuje on pieczę nad jego zbawieniem i kon-

⁹ Makuchowska akcentuje, iż w katolicyzmie należy odgraniczyć od siebie obraz Boga w modlitwach przed-soborowych i tych powstałych po Soborze Watykańskim II. Bóg w nowszych tekstach katolickich ma być bardziej przyjaźnie nastawiony do człowieka i z surowego sędziego przeobrazić się w opiekuńczego ojca. Niemniej na tle tekstów ewangelickich relacje pomiędzy Bogiem a człowiekiem wydają się nadal zdystansowane.

¹⁰ Są to czasowniki o frekwencji większej niż 3 (słowoformy występujące w tej liczbie są traktowane przez badaczy jako rzadkie; zob. Kamińska-Szmaj 1992).

dycją, sądzi i karze. Dodatkowo, według modlitw prawosławnych *Stwórca* chroni wiernego przed niebezpieczeństwami i otacza go opieką, natomiast w katolicyzmie buduje bardziej osobistą relację z istotą ludzką, o czym świadczą takie predykaty, jak: *dawać, napelniać łaską, miłością, otuchą*. W tekstach ewangelickich największy nacisk położony jest z kolei na więź i porozumienie Boga z człowiekiem oraz na budowę jego wiary. Bóg *obiecuje, napelnia łaską, przenika człowieka, przeobraża jego życie*. Relacja ta ma charakter obustronny – człowiek *prosi* Boga o łaskę, wierzy w Niego, *pokłada* (w Nim) *nadzieję*. Poza tym stara się zrozumieć swoją wiarę i mieć na jej temat wiedzę. Czasowniki *wiedzieć* oraz *zrozumieć* są bardzo charakterystyczne dla modlitw luterzańskich – cała religia ewangelicka opiera się bowiem na *rozumieniu* zasad wiary i jej źródeł, czyli Biblii (*Religie świata* 2008).

Obraz człowieka w tekstach katolickich i prawosławnych odbiega nieco od przedstawionego powyżej. Częściej wskazuje się w nich na pewne ułomności człowieka, takie jak np. *grzeszenie*. Ponadto zwraca się uwagę na otoczenie wiernego – jego wrogów, stosunki z innymi ludźmi (*przebaczać*). Związane są z tym emocje, często negatywne (np. *bać się*). W odniesieniu do Boga pozycja człowieka jest zdecydowanie podrzędna, choć bynajmniej nie zasada się na relacjach negatywnych. Najczęściej *prosi* on Go o coś, *dziękuje*, wreszcie *uwielbia*.

4.2. Akty mowy

Innym godnym uwagi elementem pragmatycznym w tekstach modlitewnych jest analiza rodzajów i frekwencji występujących w nich aktów mowy. Z perspektywy genologicznej w literaturze przedmiotu wyróżnia się najczęściej modlitwę błagalną, dziękczynną, uwielbienia (Zdunkiewicz-Jedynak 2006). W stworzonym korpusie we wszystkich grupach tekstów najczęściej można odnaleźć pierwszy typ. Strukturę aktów mowy przedstawia poniższe zestawienie¹¹:

Akt mowy	Ewangelicyzm	Katolicyzm	Prawosławie
Podziękowanie	14%	8%	5%
Prośba	81%	87%	91%
Uwielbienie	5%	5%	4%

Źródło: oprac. własne.

¹¹ Akty mowy zostały zidentyfikowane i podzielone na typy na podstawie analizy wyrażających je czasowników.

Z analizy danych wynika, że największe rozbieżności w zakresie frekwencji podziękowań, prośb i uwielbień pojawiają się między tekstami ewangelickimi i prawosławnymi. W pierwszej grupie modlitw występuje zdecydowanie więcej podziękowań niż w drugiej. Ponadto nadawca w modlitwach prawosławnych prosi o coś o wiele częściej aniżeli w pozostałych. Wiąże się to z projektowaną sytuacją człowieka, który znajduje się w złym położeniu, odczuwa lęk, ma problemy i w związku z tym zwraca się do Boga o pomoc.

5. Różnice w aspekcie kognitywnym

W celu przedstawienia różnic w obrazie świata wyłaniającym się z tekstów modlitewnych trzech wyznań dokonałam analizy frekwencji pól leksykalno-semantycznych oraz ich wypełnienia. Słownictwo użyte w modlitwach można podzielić na religijne oraz wspólnoodmianowe¹². Leksyka sakralna jest częstsza niż wyrazy ogólne, co potwierdza tezę o teocentryczności stylu religijnego, choć przewaga ta jest różna w poszczególnych wyznaniach. Pokazują to statystyki przedstawione w poniższym zestawieniu¹³:

Wyznanie	Leksyka religijna	Leksyka wspólnoodmianowa
Ewangelicyzm	53%	47%
Katolicyzm	61%	39%
Prawosławie	68%	32%

Źródło: oprac. własne.

Najwięcej słownictwa o referencji sakralnej występuje w modlitwach prawosławnych i katolickich, najmniej w ewangelickich.

5.1. Słownictwo religijne

Strukturę najczęstszych pól leksykalno-semantycznych przedstawia poniższe zestawienie¹⁴:

¹² Słownictwo religijne definiuję za I. Bajerową jako leksykę posiadającą komponent sakralny, a więc referencyjnie związaną ze sferą *sacrum* (Bajerowa 1988). Słownictwo wspólnoodmianowe rozumiem natomiast jak A. Markowski (1990).

¹³ Są to statystyki dotyczące słowoform.

¹⁴ Podział słownictwa religijnego na pola leksykalno-semantyczne przyjmuję za I. Winiarską (2004).

Pole leksykalno-semantyczne	Ewangelicyzm	Katolicyzm	Prawosławie
Nazwy istoty najwyższej	35%	26%	31%
Nazwy istot nadprzyrodzonych	1%	9%	7%
Nazwy istot wywyższonych	0%	13%	10%
Nazwy mojego Kościoła	7%	9%	5%
Nazwy mojej wiary	9%	2%	3%
Nazwy miejsc z rzeczywistości transcendentnej	3%	11%	6%
Nazwy członków mojej wiary	3%	2%	1%
Nazwy związane z kondycją ludzką i ostatecznym przeznaczeniem człowieka	42%	37%	37%

Źródło: oprac. własne.

We wszystkich grupach tekstów najczęściej występują wyrazy związane z kondycją ludzką (*zbawienie, grzech, sąd, odpuszczenie grzechów, zmartwychwstanie* itp.) oraz nazwy istoty najwyższej, omówione już w innym miejscu. Należy zwrócić uwagę, iż w ramach pierwszego z wymienionych pól w modlitwach ewangelickich funkcjonują wyrazy pozytywnie nacechowane, takie jak np. *dusza, zbawienie, zmartwychwstanie, łaska, miłosierdzie*, podczas gdy w tekstach katolickich i prawosławnych równie często występuje słownictwo negatywnie nacechowane, np. *grzech, grzeszyć, kara, sąd*. Kolejna różnica w strukturze leksyki modlitw ujawnia się przy porównaniu pól zawierających nazwy istot nadprzyrodzonych (*anioł, archanioł, szatan, władca zła*) oraz wywyższonych (*Maryja, Bogarodzica, święty, apostoł* itp.). W tekstach ewangelickich nazwy istot wywyższonych nie występują, a w pozostałych omawiana tu leksyka zajmuje kolejno 1/5 i 1/6 najczęstszych pól. W ewangelicyzmie częściej przywoływane są nazwy wiary, Kościoła i osób ją wyznających (np. *brat, chrześcijaństwo, chrześcijanin, ewangelik, Kościół, wiara, wierny, wspólnota*), natomiast w modlitwach katolickich i prawosławnych wyższą frekwencję mają nazwy miejsc z rzeczywistości transcendentnej (*niebo, niebiosy, piekło, zaświaty*)¹⁵. Należy tu zaznaczyć, że w tekstach katolickich pojawia się również leksem *czyścić*, niewystępujący w pozostałych modlitwach ze względów dogmatycznych.

¹⁵ W tekstach prawosławnych odpowiednikiem słowa *Kościół* w znaczeniu 'wspólnota wierzących' jest leksem *Cerkiew*.

5.2. Słownictwo wspólnoodmianowe

Różnice można odnaleźć także w strukturze leksyki wspólnoodmianowej. Rodzaje i procentowy udział najczęstszych pól leksykalno-semantycznych w tekstach ukazują poniższe zestawienie¹⁶:

Pole leksykalno-semantyczne	Ewangelicyzm	Katolicyzm	Prawosławie
Emocje i uczucia	19%	26%	29%
Myśl i poznanie	32%	16%	14%
Moralność	27%	17%	14%
Działanie losu	11%	22%	30%
Wartościowanie ogólne	6%	12%	6%
Komunikacja	5%	7%	7%

Źródło: oprac. własne.

Jak wynika z badań, najczęstsze słownictwo wspólnoodmianowe w modlitwach katolickich i prawosławnych stanowią nazwy uczuć i emocji. W tekstach pierwszego wyznania są to emocje i uczucia zarówno pozytywne, jak i negatywne, np. *radość, smutek, strach, szczęście, miłość*. Modlitwy prawosławne natomiast w większym stopniu zawierają nazwy emocji negatywnych, np. *strach, lęk, smutek, bojaźń, utrapienie*. W tekstach ewangelickich do najczęstszych wyrazów należą nazwy związane z myśleniem oraz poznawaniem, np. *myśl, rozum, umysł*. Wiąże się to z intelektualnym charakterem wiary augsburskiej.

Rozbieżności pojawiają się także we frekwencji pól ‘działanie losu’ oraz ‘wartościowanie ogólne’. Wyrazy z pierwszego z wymienionych są liczne w modlitwach prawosławnych (np. *problem, los, wypadek, zdarzenie, kłopot*), natomiast rzadziej można je odnaleźć w tekstach pozostałych wyznań, zwłaszcza ewangelickich. Z kolei słownictwo odnoszące się do wartości i wartościowania pojawia się najczęściej w modlitwach katolickich, a zdecydowanie mniej licznie występuje w tekstach ewangelickich i prawosławnych. Najczęstsza leksyka ze wspomnianego pola dotyczy wartości pozytywnych – *dobro, piękno,*

¹⁶ Podział na pola leksykalno-semantyczne przyjął za W. Kajtochem (2011). Tabela uwzględnia jedynie rzeczowniki, gdyż styl religijny ma charakter nominalny (zob. Pawlikowska, w druku b) i to głównie rzeczowniki odpowiadają ze kreowany w tekstach obraz świata.

pożytek, mądrość. W zakresie pozostałych pól i ich wypełnienia nie ma znaczących rozbieżności.

6. Różnice w aspekcie stylistycznym

Modlitwy ewangelickie, katolickie i prawosławne mają wiele wspólnych cech formalnych, zwłaszcza na poziomie morfologicznym (Pawlikowska, w druku b). Są to:

- wysoka liczba zaimków i czasowników,
- wysoka frekwencja form w wołaczu,
- spory udział czasowników w trybie rozkazującym oraz w 1 i 2 os. lp. w trybie oznajmującym,
- bardzo niska liczba form bezosobowych i bezokoliczników,
- wysoka częstość imiesłowów,
- przewaga zaimków nietrzecioosobowych nad trzecioosobowymi,
- obecność przymiotników w stopniu wyższym i najwyższym.

Liczba zaimków i czasowników (zwłaszcza w trybie rozkazującym) we wszystkich trzech grupach tekstów jest porównywalna. W przypadku zaimków mamy jednak do czynienia z różnicami w zakresie frekwencji poszczególnych ich rodzajów. Cechą wspólną modlitw jest przewaga zaimków pierwszo- i drugosobowych nad trzecioosobowymi. W testach ewangelickich zdecydowanie dominuje zaimek pierwszosobowy w liczbie pojedynczej (*ja, mnie, mi*) – jego użycia stanowią 87% frekwencji zaimków w pierwszej osobie, podczas gdy w modlitwach dwóch pozostałych wyznań jego przewaga nad formami w liczbie mnogiej (*my, nas*) nie jest tak znacząca (72%). Oznacza to, że modlitwy ewangelickie mają wymiar bardziej personalistyczny, a katolickie i prawosławne kładą nacisk zarówno na relacje osobiste z bóstwem, jak i na wspólnotę wierzących. Należy również zaznaczyć, że kontekstowe znaczenia zaimków w analizowanych tekstach mogą być różne ze względu na to, do kogo bądź za czym pośrednictwem można się modlić, o czym była już mowa w innym miejscu artykułu.

Odrębności występują także w liczbie form wołacza. Choć we wszystkich realizacjach stylu religijnego jest on częsty¹⁷, to zdecydowanie częściej można go odnaleźć w modlitwach katolickich i prawosławnych niż w ewangelickich (stanowi on kolejno 5%, 6% i 3,5% użycy wszystkich przypadków). Badacze języka

¹⁷ Mowa tu o względnej częstości na tle innych stylów polszczyzny (zob. Pawlikowska, w druku a, b).

religijnego (Wojtak 1992, Winiarska 2004) uważają, iż formy wokatywne odpowiadają za emocjonalność tekstów. Należałoby zatem uznać, iż teksty katolickie i prawosławne są bardziej emocjonalne niż ewangelickie.

Niektóre z wymienionych form, zwłaszcza imiesłowy i przymiotniki w stopniu wyższym i najwyższym, a także archaizmy morfologiczne i leksykalne, odpowiadają za stopień patetyczności i hieratyczności modlitw¹⁸. Jak się okazuje, natężenie tych dwóch cech w tekstach trzech analizowanych wyznań nie jest jednakowe. Najwięcej elementów odpowiadających za nacechowanie występuje w prawosławiu¹⁹ (zob. zestawienie poniżej):

Element językowy	Ewangelicyzm	Katolicyzm	Prawosławie
Imiesłów przymiotnikowy	3%	5%	8%
Imiesłów przysłówkowy	2%	5%	9%
Przymiotnik w stopniu wyższym	1%	3%	4%
Przymiotnik w stopniu najwyższym	1%	2%	4%
Archaizm morfologiczny	1%	1%	3%
Archaizm leksykalny	1%	2%	4%

Źródło: oprac. własne.

W modlitwach prawosławnych można odnaleźć formy takie, jak: *najdobrośliwszy, najczystsza, mego, twego, niebiesiech, li* (jako spójnik) itp. Elementy te wzmacniają podniosłość tekstu. W tekstach katolickich są one rzadsze, natomiast w ewangelicyzmie znikome. Modlitwy ewangelickie są najbardziej uwspółcześnione, jednak i one, choć w mniejszym stopniu, nie są wolne od pewnej hieratyczności.

Znamiennym środkiem stylistycznym wykorzystywanym w modlitwach jest także powtórzenie, np. *Ty, który umarłeś za grzechy ludzkości, Ty, który królujesz w niebiosach* (modlitwa katolicka). W odniesieniu do dystrybucji powtórzeń potwierdza się prawidłowość ujawniona powyżej – najwięcej ich występuje w tekstach prawosławnych, następnie katolickich i wreszcie w ewangelickich.

Na poziomie składniowym również można dostrzec pewne tendencje wpływające na nacechowanie modlitw. W tekstach prawosławnych i katolickich czę-

¹⁸ Patetyczność i hieratyczność są najczęściej wspominanymi przez badaczy cechami stylu religijnego (zob. np. Místrík 1992, Winiarska 2004, Wojtak 1992).

¹⁹ Poszczególne elementy językowe były badane przy uwzględnieniu ich proporcji do odpowiednich jednostek próby, np. imiesłowy w stosunku do innych form czasownikowych, archaizmy leksykalne w odniesieniu do leksyki nienacechowanej chronologicznie itd.

ściej aniżeli w ewangelickich pojawiają się rozbudowane zdania wielokrotnie złożone, np. *Oto ja, dobry i najśłodszy Jezu, upadam na kolana przed Twoim obliczem i z największą gorliwością ducha proszę Cię i błagam, abys wszczepił w moje serce najżywsze uczucia wiary, nadziei i miłości oraz prawdziwą skruchę za moje grzechy i silną wolę poprawy* (modlitwa katolicka); *Ty, któraś zrodziła prawdziwą Światłość, oświeć duchowe oczy mego serca, która zrodziłaś źródło nieśmiertelności, ożyw mnie umarłego przez grzech, która jesteś miłościwą Matką miłosiernego Boga, zmiłuj się nade mną i daj mi pociechę i skruchę w mym sercu, pokorę w mych myślach, wyzwolenie z niewoli moich zmysłów i uczyn mnie godnym aż do ostatniego tchu nienagannie przyjmować uświęcenie przeczystych Tajemnic ku uzdrowieniu duszy i ciała* (modlitwa prawosławna). Niekiedy jedno zdanie złożone stanowi całość modlitwy. W tekstach ewangelickich występują zdania krótsze, często pojedyncze lub jedynie dwukrotnie złożone, np. *Niechaj na każdym miejscu będzie głoszona Ewangelia o zbawieniu, a pokój i sprawiedliwość zwycięża otchłań władcy zła.*

Różnice w nacechowaniu tekstów patetycznością i hieratycznością można przedstawić na osi: prawosławie – katolicyzm – ewangelicyzm.

7. Podsumowanie

Jak wykazała analiza modlitw ewangelickich, katolickich i prawosławnych, cechują je liczne podobieństwa, co pozwala stwierdzić, iż należą do jednego stylu funkcjonalnego – stylu religijnego, lecz jednocześnie różnią się od siebie pod pewnymi względami, co jest wynikiem odrębności wyznaniowej. Najwięcej różnic w realizacji stylu religijnego przejawia się na poziomie strukturalnym, pragmatycznym i kognitywnym, czyli na poziomie kreowanego obrazu świata, natomiast na poziomie form językowych należy mówić raczej o skali natężenia pewnych cech, a zatem swoistym kontinuum.

Do różnic strukturalnych należą:

- różnice w bogactwie leksykalnym i stereotypowości słownictwa,
- różnice w stopniu informacyjności i formułiczności tekstów,
- różnice na poziomie konstrukcji ramy inicjalnej tekstów.

W ramach różnic pragmatycznych można wymienić:

- różnice w obrazie nadawcy i odbiorcy oraz wiążących ich relacjach komunikacyjnych,
- różnice w dystrybucji charakterystycznych dla tekstów aktów mowy.

Różnice kognitywne przejawiają się natomiast w:

- frekwencji i wypełnieniu pól semantycznych odnoszących się do sfery *sacrum*,
- frekwencji i wypełnieniu pól semantycznych leksyki współnoodmianowej.

Literatura

- Bajerowa I., 1988, *Rola języka we współczesnym polskim życiu religijnym*. – *O języku religijnym*, red. M. Karpluk, J. Sambor, Lublin.
- Bartmiński J., 1995, *Styl potoczny*. – *Język a kultura, potoczność w języku i kulturze*, t. 5, red. J. Anusiewicz, F. Nieckula, Wrocław.
- Borowik I., 2009, *Szkice z socjologii religii*, Kraków.
- Grzegorszyk R., 2005, *Wypowiedzi religijne jako forma uczestnictwa w sacrum*. – *Język religijny dawniej i dziś*, t. 2, red. S. Mikołajczak, T. Węclawski, Poznań.
- Grzelak E., 2005, *Zróżnicowanie funkcjonalne języka religijnego*. – *Język religijny dawniej i dziś*, t. 2, red. S. Mikołajczak, T. Węclawski, Poznań.
- Kamińska-Szmaj I., 1992, *Różnice leksykalne między stylami funkcjonalnymi polszczyzny pisanej*, Wrocław.
- Kajtoch W., 2011, *Językowe obrazy świata w prasie młodzieżowej i alternatywnej*, t. 1, Kraków.
- Makuchowska M., 1998, *Modlitwa jako gatunek stylu religijnego*, Opole.
- Makuchowska M., 2008, *Bibliografia języka religijnego 1945–2005*, Tarnów.
- Markowski A., 1990, *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, t. 1–2, Wrocław.
- Mistrík J., 1992, *Religiosnyj stil*, „Stylistyka”, I, s. 82–89.
- Pawlikowska A., *Język religijny na tle pięciu stylów polszczyzny pisanej, w druku a*.
- Pawlikowska A., *Język religijny polskiego katolicyzmu, ewangelicyzmu i prawosławia, w druku b*.
- Religie świata. Encyklopedia PWN*, 2008, Warszawa.
- Rybka M., Sławek J., *O ewolucji funkcji komunikatywnej. Na podstawie porównania katechizmów z wieku XX i współczesnego*. – *Język katechezy*, red. R. Przybylska, W. Przyczyna, Tarnów 2008.
- Sambor J., 1972, *Słowa i liczby. Zagadnienia językoznawstwa statystycznego*, Wrocław.
- Winiarska I., 2004, *Słownictwo religijne polskiego kalwinizmu na tle terminologii katolickiej*, Warszawa.
- Wojtak M., 1992, *O początkach stylu religijnego w polszczyźnie*, „Stylistyka”, I, s. 90–97.
- Wojtak M., 2004, *Styl religijny w perspektywie genologicznej*. – *Język religijny dawniej i dziś*, t. 1, red. S. Mikołajczak, T. Węclawski, Poznań.

Wojtak M., 2010, *Polimorficzność stylu religijnego we współczesnej polszczyźnie. – Język religijny dawniej i dziś*, t. 5, red. S. Mikołajczak, M. Rybka, T. Węclawski, Poznań.

Zdunkiewicz-Jedynak D., 2006, *Surfując po Internecie w poszukiwaniu Boga*, Tarnów.

Denominational differences of the religious style. An analysis on the basis of Polish Evangelical, Catholic and Orthodox prayers

The paper is about confessional differences in Polish religious style. In Polish linguistics there is interest in religious communication, but most of the research applies only to Catholic texts. Besides Catholicism, there are many various Christian and non-Christian religious communities which should be analyzed.

The basis for the analysis were prayers of Polish Catholicism, Lutheranism and Orthodoxy. These are three biggest religious communities in Poland. Very important were the structural, pragmatic and cognitive aspects of texts. The method of the analysis was statistics. The statistical analysis showed that there are a lot of differences, especially in the lexis and pragmatics of prayers, like creation of God and man, speech acts, entropy and redundancy, lexical fields, etc. All of these are determined by theological and ideological rules of the confessions. But it is important to remember that all the texts are still a realization of one style.

Keywords: *religious style, prayer, religious community, Catholicism, Lutheranism, Orthodoxy, statistics, difference.*